

Lietuvos klausytis – Europą (ir Vokietiją) geriau suprasti

CLAUDIA SINNIG

Dėl beveik hermetiško Rytų Europos, taigi ir Rytų Vokietijos (kur aš pati augau) ir sovietų aneksuotos Lietuvos atskyrimo po Antrojo pasaulinio karo, jau anksčiau dešimtmečius egzistavę vokiečių mitai apie Rytus „stačiai suaušo į betoną“. Oderio ir Neisės siena su Lenkija, vokiečių bėgimas ir trėmimas iš anksčiau Vokietijai priklausiusių rytinių sričių ir VDR politika lėmė, kad šie mitai įsitvirtino ir tarp jau sovietų kontroliuojamoje erdvėje gyvenančių Rytų vokiečių.

Tačiau šie, dar prieš geležinę uždangą susiformavę vokiečių mitai ir stereotipai apie Rytų Europą – kaip ir apskritai Europos „Rytų“, kaip atskiros, kitokios, svetimos erdvės, suvokimas – anaip tol nėra tokie seni, kaip galėtume manyti: iš esmės jų ištakos yra imperinis ir kolonijinis Vokietijos istorijos periodas, prasidėjęs antrojoje XIX šimtmečio pusėje ir savo liūdną, visišką katastrofišką nuosmukį pasiekęs per abu XX šimtmečio pasaulinius karus. Tiksliausias ir išsamiausias kolonijinių ir imperinių vokiečių tradicijų aprašymas pateiktas dviejose Vėjo Liulevičiaus knygose, suteikusiose man labai daug įžvalgų: *War Land on the Eastern Front* (2000) ir *The German Myth of the East. 1800 to the Present* (2009).

Noriu Jums papasakoti, kaip aš šią – Vokietiją ir Lietuvą skiriančią – „sieną galvose“ patyriau per paskutiniuosius 30 metų – ir vadovautis ketinu panašumais tarp to, kaip, viena vertus, vokiečiai (apskritai vokiečiai) suvokia Lietuvą, ir, antra vertus, to, kaip (Vakarų) vokiečiai suvokia Rytų

Vokietiją (ar buvusiąją VDR). Taigi man čia rūpi vokiečių požiūris į Lietuvą (ir Rytų Vokietiją), o ne atvirksčiai, nes kaip literatūros mokslininkė ir lietuvių literatūros vertėja dažniausiai beldžiuosi į vokiečių duris.

Kai 1989 m. rudenį, tada dar iš VDR, atvykau į mokslinę stažuotę į Lietuvą, mane nustebino du dalykai.

Pirma. Sąjūdis ir proveržio nuotaikos Lietuvoje man atrodė aiškiai pranokstančios VDR buvusią atmosferą – ir stulbinamu vieningumu, ir istoriniu ir visuomeniniu aiškumu, brandumu ir nuoseklumu, o kartu ir ryžtu, drąsa ir veiklumu – ir visuomenės, ir senojo ir naujojo elito.

Antra. Pradėjusi tyrinėti Lietuvos kultūrą, greitai supratau, kad susiduriu anaip tol ne (kaip būkštavau) su marginalia ir nereikšminga, bet, priešingai, su įvairialype, daugiasluoksne, beje, dar ir kosmopolitine, daugiakalbe kultūra, iš tiesų labai glaudžiais abipusio poveikio saitais susijusia ne tik su artimiausiais (buvusiais ir dabartinais) kaimynais, bet ir Lietuvos daugiakultūrinė ir pačia tikrąja prasme visame pasaulyje išplitusia diaspora – globaliuoju tinklu. Šiuo požiūriu Lietuva man atrodė toli pranokstanti VDR (o gal net ir apskritai Vokietiją).

Todėl 1989 m. rudenį ryžausi imtis dviejų dalykų.

1) Pasibaisėjusi Molotovo-Ribbentropo pakto slaptaisiais papildomais protokolais (tada visų aptarinėjama, nes po Sovietų Sąjungoje mėnesiais trukusių viešų grumtynių 1989 vasario 24-ąją jų egzistavimą pagaliau pripažino ir sovietinė vadovybė), tariau sau:

Kadangi aplink mane visas pasaulis (t. y. Lietuvoje ir SSRS) užsiėmęs pirmiausia Molotovo (arba Stalino, arba Sovietų Sąjungos) palikimu, o ir Rytų, ir Vakarų Vokietijoje beveik niekas per daug nesvarsto vokiečių indėlio į šį lemtingą sandėrį ir iš jo kylančias atsakomybę ir pareigą, pvz., kokią nors kompensaciją, tai turėjau bent jau aš asmeniškai pripažinti ir prisiimti atsakomybę už Ribbentropą (kitai tariant, už nacius arba Vokietiją).

2) Viena vertus, susižavėjusi Lietuvos iš pirmo žvilgsnio trikdančia, bet, atidžiau pažvelgus, akivaizdžiai iškalbinga kalbine, religine, tautine arba etnine įvairove ir, antra vertus, sykiu džiaugdama ir suglumusi, net suneirimusi dėl tada kaip tik besivienijančios Vokietijos, tariau sau:

Jei įstengčiau perprasti kultūrinę ir etninę Lietuvos sanklodą, tai gal galėčiau susidaryti ir daugmaž teisingą Europos, o pagaliau – ir galimos, man tada, 1989–90 metais, dar sunkiai įsivaizduojamos vieningos Vokietijos paveikslą.

Paguoda man buvo tai, kad dauguma lietuvių taip pat dar negebėjo žvilgsniu deramai aprėpti savo, pirmiausiai sovietų, bet taip pat ir daugybės kitų visokiausio plauko ir kilmės „interessantų“, išprievartautos, iškraipytos ir ištrintos istorijos.

Abu šie pasiryžimai – prisiimti atsakomybę už Ribbentropą (kaip aš tai nuo tada vadinu) ir suprasti Lietuvą – reikalavo keisti požiūrio kryptį. Tą aš tada ir dariau. Iš savo, pradžioje nevalingos, kaip refleksas veikiančios simpatijos, žavėjimosi ir empatijos Lietuvai išsiugdžiau sistemingą, sąmoningą pastangą „lietuviškomis akimis“ žvelgti į Vokietiją ir Europą (įskaitant Rusiją), taigi ne tik spontaniškai ir daugiausia emociškai tapatintis su Lietuvos žmonėmis, bet ir metodiškai, sąmoningai ir nuosekliai laikytis tokios lietuviškos (arba „tarpeuropinės“) perspektyvos. Ją plėtoti ir, ja vadovaujantis, patirti ir tikrintis, kas atsitinka mano vokiškajai tapatybei. Tam privalėjau:

- 1) Kuo tiksliau išgryninti savąjį lietuvišką „požiūrį“,
- 2) Vis iš naujo tyrinėti, tikrinti ir derinti savo „vokiškąją“ žvilgsnio kryptį.

Man reikėjo keistis, įsijausti į Lietuvą, stengiantis atsisakyti mąstymo šablonų, nekelti net klausimų, ir keistis vedamai faktų, stebėjimų, įspūdžių ir apmąstymų, nesibaiminant jokių rezultatų. Atsisakyti prietarų (kasdien save pagaudavau jų turinti) ir nedaryti skubotų išvadų. Juk, šiaip ar taip, nelabai ką turėjau prarasti. Nesiejau savęs su VDR ar juo labiau su VDR tapatybe; man ji buvo pernelyg nyki, destruktivi ir provinciali. Laimėti galėjau daugiau: kerinčią, laikotarpio dvasią tobulai atitinkančią studijų sritį ir vienodai į Rytus ir į Vakarus atsigręžusio, susijungusio gimtojo krašto – taigi susivienijusios, taip pat, tokių Rytų impulsų kaip lietuviškieji, praturtintos Vokietijos viziją. Geidžiau prisiartinti prie Vokietijos iš išorės, bet per galines duris, iš Rytų pusės (juolab, kad, iš ten žvelgiant, pakeliui buvo ir sovietinė rusiška Kaliningrado sritis, buvusi Rytų Prūsija, ir dar Lenkija).

Regint džiūgavimą dėl nugriautos sienos ir vokiečių „gorbimaniją“, girdint nuolat kartojamą vokiečių ryžtą įveikti praeitį, matant, kaip Vokietijos sostinė iš Bonos perkeliama į Rytus, į vos už 80 kilometrų nuo Lenkijos sienos esantį Berlyną, man atrodė, kad, gręždamasi į Rytus, pasiduodama atradimų džiaugsmams, esu ne viena. Todėl vyliausi, kad Rytai ir Vakariai dabar jau iš tikrųjų, jei ir ne iškart ekonomiškai, tai bent dvasia ir širdimi netruks suaugti. Tikėjaisi, kad daug vokiečių jau greitai persiims mano užsidegimu ir domesiu Lietuva ir, kaip aš, pajus nuostabą ir žavėjimąsi

šiuo unikaliu, drąsiu, Europos idealus atitinkančiu (taigi tradiciškai ir aki-vaizdžiai daugiakultūriniu, daugiakalbiu, už demokratiją ir reformas kovojančiu, susijusiu su Rytais ir Vakariais ir dar su Skandinavija) kraštu ir ims į jį gręžtis.

Mano viltys, kad tai įvyks per kelerius metus, neišsipildė. Dar metų metus šias viltis puoselėjau, nes toks vokiečių nesidomėjimas, toks negebėjimas ir nenoras pajusti empatiją man buvo tiesiog nesuprantami.

Kai kurios racionalios tokio abejingumo priežastys man atrodė lyg ir suprantamos, bet, laikui bėgant, pasirodė nei pakankamos, nei pagrįstos. Iš pradžių maniau, kad vokiečių dėmesį „nukreipė“ netikėtai atėjęs susivienijimas ir, kad jiems šis susivienijimas palengva daugeliu požiūrių tapo (pvz. ekonomikos, logistikos ir emociniu) pernelyg dideliu uždaviniu.

Kai kurios vokiečių laikysenos, pvz., lietuvių (ir apskritai vadinamųjų „baltų“) laikymas Gorbačiovo reformų, Vokietijos (ir Vakarų) mėginimų tiesti tiltus su SSRS ir Rusija ir kovos už Vokietijos susivienijimą trukdytojais, man atrodė neišmanėliškos ir įtartinos. Vokiečių delsimas, lūkuriamas, net pastangos stabdyti už savo šimtamete tradicija pagrįstą, įgimtą priklausymą Europai besigrumiančius lietuvius man dar ir dėl to buvo mįslė, kad retkarčiais sutikdavau savo kraštiečių, kurie, susidūrę su lietuvių literatais atrodė tiesiog nejučiomis patiria panašų „spontanišką nušvitimą“, kokį aš pati patyriau 1989 m. ir, kad jie šią įžvalgą reiškė tais pačiais žodžiais kaip aš tada: na, jeigu Lietuva tokia, jei Lietuvos reikalai tokie, tada aš, mes visi, privalome kitaip mąstyti ir suprasti Europą.

Įspūdingiausias 2007 metų rudens nutikimas su Jürgenu Habermasu, vienu iš vadinamosios „branduolinės Europos“ (t. y. vien iš „svarbiausiųjų“ Vakarų valstybių, prie jų priskiriant ir Vokietiją, susidedančios Europos Sąjungos) idėjos pradininkų ir reikšmingiausių gynėjų, taigi ir ES plėtros į Rytus priešinininkų. Tokius žodžius Habermasas pasakė man po vieno, tada Suhrkampo leidyklos išleistos, Tomo Venclovos poezijos rinktinės *Gespräch im Winter* („Pašnekesys žiemą“) pristatymo – jį nustebino Venclovos biografija, pažiūros ir eilėraščiai. Vokiečių filosofas prisipažino dar niekada negirdėjęs tokios kartu ir šiuolaikinės, ir klasikinės europietiškos, o drauge ir originalios poezijos ir jau tikrai jos nesitikėjęs iš lietuvio. Jeigu jau taip, susižavėjęs pasakė Habermasas, tada Europą reikia suprasti kitaip. Deja, nuo to laiko iš Habermaso neteko girdėti nieko, kas leistų manyti, kad jo savimone būtų pasikeitusi, labiau atsigrėžusi į Rytus ir Rytų paveikta...

Kuo gi reikškesi šis dešimtmečius trunkąs, iki pat pastarųjų dienų užsitęsęs Lietuvos ignoravimas? Ne vien beveik neslepiamu, tiesiog šiurkščiu neišmanymu ir domėjimosi stoka. Iš leidyklų redaktorių ir renginių organizatorių dažnai išgirsdavau, kad Lietuva per maža, per jauna arba ir pernelyg nacionalistiška, rašytojų biografijos neįdomios arba ir per mažai atraktyvios, kad juos (arba jų knygas) būtų galima teikti leidyklų programoms. Jie patys arba jų tekstai esą pernelyg senoviški arba pernelyg niūrūs, seksistiniai arba rusofobiški, jie nemoką vokiškai... Dažnai į lietuvių knygas buvo ir investuojama aiškiai mažiau nei paprastai laiko, pinigų ir triūso – ir kalbant apie apipavidalinimą (įrišimą, šriftą, iliustracijas, rodykles), ir apie redagavimą (nuolatiniai, mėnesiais trunkantys atidėliojimai; aplaidūs, nesuvokiami ir net nederami taisymai), ir apie honorarus (ir mano, kaip vertėjos, bet pirmiausia – autorių), ir apie reklamą, viešininimą žiniasklaidoje ir pristatymus.

Pagrįsčiausią tokio menko vertinimo aiškinimą radau jau minėtoje Vėjo Liulevičiaus knygoje *The German Myth of the East: 1800 to the Present* išleistoje 2010 m. Jis rašo, kad dėl vokiečių laikysenos Rytų atžvilgiu reikia kalbėti ne tiek apie iš savos patirties susidarytas nuostatas apie konkrečius regionus, kraštus ir jų gyventojus, kiek apie nuo tikrovės atitrūkusio abstraktaus fenomeno vaizdinius – taigi apie mitą ar mitus ir stereotipus, kurių šimtmečius trunkančią istoriją Liulevičius chronologiškai ištyrė šioje knygoje. Tačiau šių vaizdinių tvarumas ir emocinis ir moralinis intensyvumas ne tik kildintinas iš ilgos, akivaizdžiai giliai šaknis suleidusios, iš kartos į kartą perduodamos tradicijos, bet ir aiškintinas tuo, kad, kalbant apie mitus, nuolat (pirmiausia?) dera kalbėti apie savivaizdžius, apie savo padėties įvirtinimą įsivaizduojamose tautinėse hierarchijose.

Šia prasme Habermaso siūloma „branduolinės Europos“ vizija man atrodo tipiška daugeliui vokiečių, kuriems reikia savosios, sakytumei, „įgimtos“ priklausomybės Vakarams patvirtinimo ir tam tikros saugios distancijos nuo Rytų.

Savaime suprantama, neketinu nutylėti, kad esama ir priešingo, dažnai net pernelyg romantiško vokiečių požiūrio į Rytus tradicijos: Liulevičius čia pirmiausia mini Johanną Gottfriedą Herderį (kurį, beje, kaip „kultūrinio nacionalizmo“ pradininką laiko, istorijos požiūriu, reikšmingesniu už Karlą Maršą), lenkų kovai už nepriklausomybę po 1830–1831 m. sukilimo simpatizuojančių vokiečių liberalų polonofiliją ir (jau vokiečių imperIALIZMO ir kolonializmo epochoje) prie lietuvių tautinio sąjūdžio prisidėjusį

vokiečių kalbininką Georą Sauerweiną (1831–1904, lietuviškai vadinamą Jurgiu Zauerveinu), jo lietuvių kalba sukurtas eilėraštis „Lietuvninkai mes esam gimę“ taip išpopuliarėjo, kad jam buvo sukurta muzika ir jis tapo lig šiol mėgiamu ir dažnai giedamu tarsi antruoju lietuvių himnu.

Dabar, iš tiesų jau kelerius metus, galima jausti, kad išsisknijusių vokiečių prietarų apie Lietuvą atsikratoma – nors ir maždaug 25 metais vėliau ir kur kas lėčiau, nei aš tikėjausi 1990 metais. Štai aktualus pavyzdys iš 2019 m. rugpjūčio mėnesio laikraščio „Die Welt“:

Baltai puoselėja vertybes. O mes, vokiečiai, viskuo nusivylę

Vasaros atostogos Europos šalyje, kur vidutinis darbo užmokestis apie 700 eurų, vidutinė pensija apie 320 eurų, o kainos visai lygintinos su Vokietijos kainomis. <...> Žmonės apsirengę padoriai (iš dalies elegantiškai), nebijo žiūrėti vieni kitiems į akis, jaunuoliai autobuse užleidžia vietą vyresniems, beveik visi žiovaudami prisidengia ranka burną, niekur nesimėto šiukšlės.

Galbūt čia irgi esama nevilties, skurdo – privačioje sferoje. Gatvėse to nematyti. Kyla klausimas, kodėl turtingoje Vokietijoje viskas taip labai kitaip: kodėl tokia daugybė neįtikimai nusivylusių ir kodėl Vokietijos sostinė vis labiau panašėja į purviną šiukšlių konteinerio dugną.

2018 m. Vokietija socialinėms paslaugoms išleido beveik trilijoną eurų, beveik trečdalį bendrojo vidaus produkto. Šiuo gigantišku rezultatu niekas nesididžiuoja, laimingas dėl to, kaip regis, irgi nėra beveik niekas. <...> O gal čia viską (pirmiausia) lemia ne materialūs dalykai? Gal formaliai neturtingiems baltams būdingos vidinės vertybės, kiti masteliai ir gebėjimas negailėti pastangų, kuriuos mes ir kaip individai, ir kaip kolektyvas baigiame prarasti?

Gal rastųsi kelias iš vokiečių depresijos, jeigu kiekvienas pilietis daugiau pastangų skirtų meilei, ugdymui ir bendruomenės jausmui, o ne paveldėjimo vaidams ir vartojimui? Ir jeigu vyriausybė <...> investuotų į tai, ko nė vienas negalime patys vieni apmokėti: į padoriaus mokyklas, visuomeninį transportą, saugumą sutemus, švairius miestus, įperkamus butus, baseinus, parkus, internetą? Vilniuje (ir Rygoje, ir Taline) tai, atrodo, mįslingu būdu įmanoma.¹

¹ GASCHKE, S: Die Balten haben Werte. Und wir Deutschen sind verdrossen [interaktyvus].

Prieiga per internetą: <<https://www.welt.de/debatte/kommentare/article198313683/Reise-ins-Baltikum-Die-Balten-haben-Werte-Und-wir-Deutschen-sind-verdrossen.html?wtrid=onsite.onsitesearch>>.

Tiesą sakant, nenorėčiau iškart vėl kabinėtis prie tokio dziuginančio straipsnio, kuriame bent keli vokiečių stereotipai apie Rytus (ir Vokietiją) apverčiami aukštytyn kojom: nešvara ir chaosas čia priskiriami vokiečiams, o kultūringa elgsena ir išvaizda, šiuolaikinė infrastruktūra ir funkcionuojanti valstybė, net tokios „vidinės vertybės“ kaip taikingumas, darbštumas ir disciplina – lietuviams (taip pat kartu ir „baltams“), vokiečiams jų nepripažįstant. Nė užuominos apie neišvaizdų skurdą, grėsmingą (juolab nacionalistinį) smurtą ir atsilikimą.

Nesupraskit manęs klaidingai: ir man pirmiausia labai patinka šis stambaus vokiečių laikraščio komentaras (džiaugsmą man dar padidina tai, kad jam pritarė 303, o nepritarė tik 25 skaitytojai). Tačiau: „baltams“, ar juolab atskirai lietuviams, žodis čia apskritai nesuteikiamas. Visai nesvarbu, ar tiesiog pasakiško lietuvių („baltų“) pasaulio „mįslingumas“ čia gal tėra vien retorinė gudrybė, poniai Gaschke’i pirmiausia akivaizdžiai rūpi apgailestauti dėl nelinksmos vokiečių būklės (ir jos spėjamų priežasčių) ir pasakyti skaitytojams, kad jų vokiškasis pasaulis išsidėrinęs, apviręs aukštytyn kojomis. Skurdieji Rytai pasidarę labiau civilizuoti nei turtingoji Vokietija.

Džiugina štai kas: ponis Gaschke, kaip ir vis daugiau vokiečių dabar, keliauja į Rytų Europą, Baltijos kraštus – ir keliauja ne iš pareigos, pvz., profesijos reikalais ar ieškodama vokiškų šeimos šaknų, bet pramogaudama. (Žurnalistė tikrai yra viena iš daugiau uždirbančių žmonių ir atostogas Lietuvoje veikiausiai susiplanavo, pirmiausiai galvodama ne apie išlaidas.)

Beje, ji, regis, nėra pasiryžusi pirmiausia pamatyti ar atskleisti tuos Rytų Europos trūkumus, kurių gausu vokiečių stereotipų arsenale. Jos giriamieji žodžiai apie „baltus“ nėra savaime suprantami dar ir todėl, kad, kaip rašo Liulevičius, net ir tam tikra, galbūt kritiška, distancija su savuoju kraštu nebūtinai žadina prielankų ar pozityvų požiūrį į kitą, į svetimą – taigi į Rytus, kaip, pvz., per I Pasaulinį karą pasirodė, žydų kilmės Vokietijos kariams susidūrus su „Rytų žydais“ vokiečių užimtoje Lietuvoje: „Rašytojas Arnoldas Zweigas žavėjosi Rytų žydų autentiškumu, o dienoraščio autorius Victoras Klempereris atmetė giminytės su jais idėją, prisipažindamas niekada nesijautęs labiau vokiečių: dėkoju Kūrėjui, kad esu vokiečių“.²

2 LIULEVIČIUS, G. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford, 2009, p. 139;

KLEMPERER, V. *Curriculum vitae. Erinnerungen 1881–1918*. Bd II, Berlin, 1996, p. 687.

Na, gerai. Taigi šiandien be abejotinų ar juolab piktų ketinimų ir laisva valia keliaujama į Lietuvą ir be išankstinių nuostatų pastebimai labiau gebama ją tyrinėti ar net ją tiesiog gėrėtis. Beje, vokiečių turistai dabar visur reiškia nuostabą ir pripažinimą ne vien nukeliavę į Baltijos kraštus, bet ir, pvz., į Čekiją ir Lenkiją, Kroatiją ir Slovėniją. Mano kraštiečiai Rytų Vokietijoje ten dar pastebi ne vien jau minėtą didesnę pasitenkinimą, bet, truputį pavydėdami, sakosi matą ten ir didžiavimąsi tuo, ką šie kraštai pasiekė savomis jėgomis, savais sprendimais ir be vadovavimo iš šalies (t. y., be Vakarų Vokietijos finansinių injekcijų, vadovavimo ir priežiūros).

Beje, dėl Rytų Vokietijos. Daugelis Vakarų vokiečių, ypač devintajame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje, į VDR žvelgė kaip į maloniai kitonišką, tiesiog net nostalgijos vertą kraštą – nepaisant to ar kaip tik dėl to – kad ji atsilikusi ir skurdi, nes tokia teikė jiems galimybę prisiliesti prie Vakaruose seniai prarasta laikytos praeities, o kartu siūlė jiems pajusti seniai pasiilgto autentiškumo, prasmingumo dvelksmą ir, sakytumei, savo pačių atskirtąją antrąją puselę – taip neseniai įsidėmėtinae esė rašė Tilmanas Krausė:

Dabar Rytų ilgesys iš tikrųjų prasiveržė. <...> Buvo leidžiamasi „Liuterio maršrutu“ į Eislebeną, Erfurtą, Vitenbergą <...>, lankyti Bauhauzo vietų <...>, į Veimarą... Ir ji mums dabar atsivėrė – toji „gili vokiečių svaja“, kur nugrimzdusią, tada VDR, regėjo Horstas Krügeris viename savo nepamirštamų kelionės vadovų. <...> Juk tikra tiesa: tada vakarietis, įvažiuodamas į Saksoniją, Tiuringiją ar Brandenburgą, dažnai atsidurdavo griuvusių kraštovaizdyje. Apimtas susižavėjimo jis dažnai nekreipė dėmesio į sunkias gyvenimo sąlygas, kuriomis gyveno žmonės, <...> į stygiaus ekonomiką, į visuomenės, kurioje viešpatavo šnipų ir skundikų sistema, baimes. Ir kaip čia nutiko, kad ten žmonės mums vis tiek atrodė kur kas labiau susitelkę, autentiškesni, esmingesni? Taip jau yra: savosiose sentimental journeys mes pernelyg buvome linkę nematyti neigiamų dalykų, gal jų net ir nepastebėjome. Šia prasme mūsų nostalgiskasis turizmas tikrai buvo ir kažkoks nešvankus, bent jau iškrypėliškas. <...>

Tačiau mes, pokario vokiečiai, mes, twentysomethings, augę tokiuose bedvasiuose, istoriją pamiršusiuose didmiesčiuose, kaip Kyllis ar Štutgartas, supami neįtikėtino bjaurumo septintojo ir aštuntojo dešimtmečių architektūros – taigi mes jautėmės, lyg dabar būtume atradę savo prarastąją antrąją puselę. <...>

Lyg staiga būtume atgavę savo pilnatvę. Tarytum tik dabar regėtume kraštą, iš kurio esame kilę, tokį, koks jis (kažkada) iš tiesų buvo. Mat mūsų tėvai ir seneliai savo nesugriautų gyvenamųjų pasaulių paveikslus turėjo galvose ir galėjo juos iš ten parsišaukti, o mes užaugome lyg ir amputuoti.

Taigi tada tarp vakariečių išvešėjusi Rytų nostalgija buvo labai susijusi ir su projekcija. Bet kokia gi svetimo pasaulio meilė galėtų būti nesusijusi su projekcijomis? Galbūt Vakarų ir Rytų santykį, kuriam lyg palaužti sparnai ir dėl kurio mes dejuojame šiandien, praėjus 30 metų nuo sienos griūties, galima aiškinti tuo, kad dabar mes vieni kitus tiesiog pernelyg gerai pažįstame ar esame pernelyg supanašėje? Bet ar tai tikrai tiesa? Ar šiandien, gyvendami tokiuose dirbtinai išgarbstytuose Berlyno rajonuose, kaip Centrinis, Frydrihsainas ir Prenclauer Bergas, mes tikrai pažįstame Rytus? Drįsčiau suabejoti, kad ten plaka Rytų širdis <...>³

Tilmanas Krausė čia daug ką gerai parodo. Pavyzdžiui, savojo pasaulio projekcijas, kurios aptinkamos ir bjauriuose stereotipuose, ir gražiose, tikruosius gyventojus ignoruojančiose svajose. (Todėl manęs, „rytietės“, nežeidžia toks idealizuotas anaipol neidealaus mano gimtojo krašto aprašymas). Esu Tilmanui Krausei dėkinga už šį įtikinamą, net priimtina, šiaip jau dažniausiai trikdančios Vakarų vokiečių „Rytų nostalgijos“ aiškinimą.

Ir Lenkijoje yra sena tradicija: polinkis „amputuotosios“ įsivaizduojamo, buvusio, prarasto arba žlungančio savojo pasaulio dalies ieškoti rytuose ir tą dalį, ypač sunkiais laikais, nostalgiskai skelbti išsiilgtąja pirmapradžio autentiškumo ir pamiršto taurumo vieta – ten jis žinomas Kresų, kuriems, kaip žinome, priklauso ir Lietuva, vaizdiniu. (Ar šiandien, gresiant nepaprastai dideliems globalizacijos ir modernizacijos iššūkiams, tai negalėtų būti viena iš priežasčių, kodėl daug vokiečių žavisi Rytų Europoje vis dar puoselėjamomis „vertybėmis“?)

Geriausią lenkų „Rytų nostalgijos“ aiškinimą man pateikė Tomas Venclova savajame esė „Native Realm Revisited: Mickiewicz’s Lithuania and Mickiewicz in Lithuania“:

3 KRAUSE, T. *Als Wessis in der DDR den „tiefen deutschen Traum“ suchten*, in: *Die Welt*, [interaktyvus, žiūrėta 5.3.2019] Prieiga per internetą: <<https://www.welt.de/kultur/plus189793245/Ostsucht-Als-Wessis-in-der-DDR-den-tiefen-deutschen-Traum-suchten.html?wtrid=onsite.onsitesearch>>.

Mickiewiczui pasisekė, nes jis gimė pasienio teritorijoje, kuri lengvai galėjo būti laikoma Rytų Europos Škotija arba Bretanė. Baladžių ir romanų prartarmėje jis gyre škotų poetų (rašančių anglų kalba) kūrybą, prisistatydamas kaip jų bendraamžis lietuvių poetas, rašantis lenkiškai. <...> Pagal seną tradiciją „miškų“ Lietuva buvo priešinama „žemdirbių“ Lenkijai, o Lietuvos atsilikimas priešinamas Lenkijos civilizacijai; Lietuvos bajorai paprastai aiškino savo rafinuotumo stoką kaip senumo ir kilmingumo požymį, žvelgdami į „Karūnos žmones“ (koroniažus) su neslepama panieka. Lietuva buvo apibrėžta kaip civilizuotos šalies „antroji pusė“, vienas iš žavingai skirtingų kraštų, teikusių vilčių pervertinti visą Europos kultūrą. Mickiewiczui <...> jo gimtoji provincija virto pasauliu, lygiaverčiu ir net aukštesniu už tikrosios Lenkijos, t. y. Vakarų pasaulį. <...> Lietuvos, kaip pirmykštės darnos krašto, įvaizdį papildė jos praeitis. <...> Lietuva turėjo viduramžišką šekspyrinio masto praeitį, kurioje kuo puikiausiai susipynė Šiaurės ir Rytų romantizmo bruožai. Pirmiausia tai buvo pusiau mitinis barbarų kraštas, apdovanotas paslaptینگomis kūrybinėmis galiomis, visai kaip germanų ir keltų Europa, kurią romantizmo poetai priešino Viduržemio pasauliui. <...>

Romantinį atspalvį teikė ir suvokimas, kad lietuvių kalba ir tapatybė tikriausiai išnyks – ir tas suvokimas turėjo pagrindą, nes lietuvių literatūra, kaip minėjome, nebuvo peržengusi embrioninės fazės. Praeitis akivaizdžiai buvo išsaugota tik tautosakoje, tarp neišprususių žmonių, kurių neraštingumas romantikų akyse prilygo istorinei atminčiai. Praeitis tvyrojo ten, cituojant Mickiewicziaus baladę, kaip „hieroglifas, puošiantis apsamanojusias uolas, užrašas, apipintas snaudžiančia prasme“.

Šis Lietuvos mitas – Lietuva kaip Lenkijos „šešėlis“, kontrakultūra, priešiška Vakarams, žodžiu, archetipinis „kitas“ Lenkijos Karūnai – leido Mickiewiczui sukurti netradicinę paradigmą, išstūmusią kultūrinį lenkų švietimo amžiaus monologą. <...> „Tamsioji Lenkijos pusė“ Mickiewiczui ir daugumai jo amžininkų vis tiek buvo Lenkija, kaip nematomoji Mėnulio pusė niekada nesiliauna buvusi Mėnulio dalimi.⁴

4 VENCLOVA, T. *Native Realm Revisited: Mickiewicz's Lithuania and Mickiewicz in Lithuania* [Wiktor Weintraub Memorial Lecture, Harvard University, April 2, 1998]; vokiečių kalba in: Sinnig, C. *Litauen. Ein literarischer Reisebegleiter*. Frankfurt am Main, Leipzig, 2002, S. 62-65; lietuvių kalba in: Venclova, T. *Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*. Vilnius, 2013, p. 322-325.

Venclova čia, pasitelkdamas lenkų-lietuvių poetą Adamą Mickiewiczų, Kresus, kartu ir Rytai, ir Šiaure dvelkiančios Lietuvos vaizdinį, kaip ypatingo gaivališkumo, ekscentrikos, kultūrinės įvairovės ir daugiaprasmybės regioną, parodė kaip vakarietiško Lenkijos karūnos pasaulio priešingybę, o austrų rašytojas Peteris Handkė lygiai taip pat sorbų poeto Kito Lorenco, kuriančio sorbų pasaulį pačiame pietrytiniame Vokietijos Federacinės Respublikos pakraštyje, poezijoje iškelia kaip vokiečių pasaulio priešingybę:

Sorbų tauta, sorbų kraštas – ilga čia istorija. Nedaug kas Vokietijoje apie ją girdėjęs. <...> Šiaip ar taip, žinia apie sorbų istoriją plačiau ir, pirmiausia, giliau pasklidusi tarp kaimynų lenkų ir – galbūt dar keliais išmanymo laipsniais gyviau – tarp čekų. Praha sorbiškai kalbantiems <...> devynioliktajame šimtmečiuje ir dar geroką dalį dvidešimtojo buvo lyg ir kokia sostinė <...>.

Kitas Lorencas sorbų istoriją <...> pasakoja savo eilėraščiuose, kuriuose specialios istorinės žinios pavirtusios universalumu, nuojauta. O ši nuojauta iš eilėraščio pereina į vaizdą, į vaizdus, į garsą, į garsus, taip virsdama dabartimi – visai kitaip, nei gyvai istorinius tekstus rašančių rašytojų mėginimuose sudabartinti praeitį...⁵

Vokiškas žodis *Ahne* (senolis, protėvis) Peteriui Handkei siejasi su žodžiais *Ahnen* (nujautimas) ir *Ahnung* (nuojauta), o šie dalykai, savo ruožtu – su ypatingu, poetiniu atminties būdu – taigi su istorija, tačiau praturtinta subjektyvumu (sapnais, troškimais, jausmais ir – taip, ir nuojautomis), kaip tabu saugomais slapčiausiais dalykais ir jau pradėjusia nykti, su vokiečių kalba besiniveliuojančia mieląja sorbų kalba.

Handkė, kaip Korintijos slovenės Marijos Handke sūnus pats augęs dvikalbėje aplinkoje, slovėniškai ir vokiškai kalbančiame Austrijos mieste Altenmarkte / Stara Vase, čia (panašiai kaip Venclova) pasitelkdamas „nuojautos“, kurioje slypi tai, kas būta, kas nutylėta, bet ir kas abejotina, daugiaprasmybę atskleidžia vokiečiams lig šiol beveik nepažįstamą „rytinio Vokietijos pasienio, Lužicos, kraštovaizdį, kur įvairiopa prasme susiduria trys kraštai – vokiečių, lenkų ir čekų“.⁶

5 HANDKE, P. *Vom Ahnen und vom Unterlassen*, in: *Die Welt*, 9.3.2013. [interaktyvus].

6 Ten pat.

Tačiau VDR ir susivienijusioje Vokietijoje tautine mažuma pripažintų sorbų kultūra net šiandien, multikultūralizmo klestėjimo laikais (kai daugelis vokiečių su pasigardžiovimu skeptiškai vertina ir ragina atkreipti dėmesį į tautinių mažumų padėtį kitose, ypač Rytų, Vidurio ir Pietryčių Europos kraštuose) menkai tesidomima. Neseniai sorbų rašytojas Benediktas Dyrlichas skundėsi: „Kodėl kultūros laidose per televiziją neatsiranda vieno kito siužeto apie sorbų literatūrą? <...> Tiesiog gėda Miunchene aiškinti, kad Biblija išversta į sorbų kalbą. Ir atgrasu nuolat tikinti, kad yra sorbų literatūrinė kalba, o ne dialektas. Kad į tą kalbą išversti ir Shakespeare'o sonetai, ir <...> Douglaso Adamso knygos. Neišmanymas siekia net kultūros ministrus. <...> Michaelis Naumannas pasirodė nieko nenutuokiąs, Julianas Nida-Rümelinas bent išreiškė susidomėjimą“.⁷

Negana to, sorbų gimtinę ir jų kultūrinį kraštovaizdį nuosekliai ir nebeįgijusiai dešimtmečiais griauna karjerai, kuriuose kasama rudoji anglis. Tačiau ir dabartiniuose debatuose, svarstant atsisakyti rudosios anglies gavybos (planuojama 2038 m.), daugybės sorbų kaimų⁸, paskutinių mažų, bet gyvų slaviškojo kultūros kraštovaizdžio likučių vokiečių žemėse, naikinimas vertinamas kaip nesvarbus, palyginti su kalbomis apie klimato kaitą, apsirūpinimą energija ir darbo vietų užtikrinimą.

Tilmanas Krausė, Tomas Venclova ir Peteris Handkė skatina mus pačius tyrinėti „mūsų“ Rytus, atsigręžti į neva kitonišką, tik tariamai svetimą pasaulį, įsiklausyti į jį ir taip pasižvalgyti ir po savo pačių pamirštą, nuslėptąją, šešėlinę pusę. Toks atsigręžimas ir prisiartinimas leidžia pamatyti, kad mums šis užmarštin nugrimzdęs, atskirtasis Rytų pasaulis ir jo dviprasmybė reikalingi, kad mums jo stigo – perėjimų, susipynimo ir susiliejimo. Dėl šios nuojautos, kaip rašo Handkė, „vokiški Lorencio eilėraščiai perkelia į vokiečių kalbą specifiškai slavišką daiktų pasaulį – daiktų, bet ir kalbos pasaulį <...>“. Taigi sorbų pasaulį galima užčiuopti ir vokiečių kalboje.

Taip įsiklausant ir bendraujant Rytai vokiečiams iš čia romantizuojamo, čia niekinamo, netikroviško mito pamažu virs praturtinančia tikrove. Man pačiai tai reiškia du dalykus.

7 GERLACH, T. *Der Dichter im Pfützenland*, in: *taz*, 24.7.2016, [interaktyvus].

Prieiga per internetą: <<https://taz.de/Sorbische-Kultur/!5319838/>>.

8 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_abgebrochenen_Orte_im_Lausitzer_Kohlerevier

Pirmasis jų yra kasdienė gyvenimo tikrovė: prieš kelerius metus iš Berlyno persikėliau prie Vokietijos rytinės sienos ir dabar gyvenu, regėdama ir girdėdama Lenkiją. Nuo to laiko, kai Vokietijos ir Lenkijos siena yra atvira, bendravimas čia tapo kasdienybe: dauguma pasienyje gyvenančių lenkų seniai moka vokiškai, bet ir mano kaimynai vis geriau kalba lenkiškai: ne tik jaunimas, lenkiškai mokomas mokykloje, bet ir vyresni žmonės – dėl darbo (pvz., vokiečių parduotuvėse), todėl, kad važiuoja į Lenkiją apsipirkti arba palaiko ryšius su (beje, dažniausiai kur kas geriau aprūpintu) lenkų futbolo klubu. Vokiečiai vertina ir dabar jau modernesnes, greitesnes lenkų odontologų paslaugas. Vakaraus prieš taurelės mano kaimynai (kurių apie „Berlyno politikus“ verčiau nė nešnekinti) apie „anapus“ jų kitados turėtus namus ir ūkius retsykiais pasakoja, kad jų nesiilgį, nes, kaip dauguma sako, dabar gerai taip, kaip yra – kažkaip ir teisinga. O lenkas mūrininkas, tinkavęs mano verandą, gerokai stebėjosi, kad taip gerai nusimanau apie Vilnių ir jo apylinkes, iš kur kilusi jo šeima, net visas jo kaimas anapus Oderio.

Antrasis dalykas yra toks: pastaraisiais metais matau, kad mano verčiamos lietuvių literatūros recepcija Vokietijoje vis mažiau kalba apie kito niškumą (egzotiką) arba ir apie Rytams ypač mėgstamą priskirti „liguistą nykimo žavesį“, užtat patiriama daugiau įžvalgų apie savą, taigi vokiečių ar Europos kultūrą.

Tomas Venclova, pavyzdžiui, dabar Vokietijoje laikomas patikimu ir vis labiau tradiciškai suprantamos ir priimtinos lietuvių, lenkų ir rusų kultūrinės bendrystės puoselėtoju – taip pat ir poezijoje, kur jo pėdomis žengia tokie reikšmingi vokiečių poetai, kaip Dursas Grünbeinas ar Michaelis Krügeris. O Eugenijaus Ališankos švelniai anarchistine, nenuneigiamai lietuvišką ambivalenciją gausūs jo skaitytojai vokiečiai priima kaip jiems patiems sektiną, malonią, išsiilgtą europietišką savimonę.

Iš Czesławo Miłoszo pratarmės vokiškajame iki tol tik kaip NiuJORKE gyvenančio legendinio avangardistinių filmų kūrėjo Jono Meko poezijos leidime laikraščio „Berliner Tagesspiegel“ recenzentas perima mintį, kad Meko poezija „šliejasi prie reikšmingiausio lietuvių XVIII šimtmečio eiliuoto epo, prie buvusios Rytų Prūsijos vokiečių ir lietuvių pastoriaus Kristijono Donelaičio „Metų“, ir dar priduria: „Tai veikalas, apie kurį dar Johannesas Bobrowskis rašė „Lietuviškuose fortepijonuose“. <...> Eilėraščiai, sudėti į (Meko poezijos knygą) *Alt ist dieses, unser Sprechen* <...> yra jaudinama lektūra – dar ir todėl, kad joje tiek daug sąlyčio taškų su Vokietijos

istorija“.⁹ Taigi šio lietuvių egzilio autoriaus eilės veda vokiečių skaitytoją iš Niujorko undergraundo prie lenko Nobelio premijos laureato, kuris jam parodo kelią į lietuviškąją buvusios Rytų Prūsijos kultūrą (taip primindamas iš ten, nuo Nemuno, kilusį Vokietijos ir Lietuvos paribio rašytoją Johannesą Bobrowskį). Mekas perteikė vokiečiams dar ir beveik nežinomą pokario Vokietijos vaizdą, Rytų europiečių matytą iš *Displaced Persons' Camps* perspektyvos. Beje, kaip dažnokai girdėjau, Jonas Mekas nustebino ir pradžiugino vokiečius, savo *Semeliškių idilėse* parodydamas, kad įmanoma rašyti nostalgiskas, ilgesingas eiles apie senovinį kaimo gyvenimą, nepuolant į saldžiabalšį gimtinės apdainavimą. (Galimas daiktas – tai irgi įsiklausant į lietuvių kultūrą gimusi įžvalga – iš esmės nerūpestingas mėgavimasis Meko idilėmis įmanomas dėl to, kad atsirado vokiečių skaitymo įpročių distancija su nacizmo laikais. Vienas buvęs kultūros ministras, perskaitęs idiles ir jomis susižavėjęs, man rašė: „Gal ir gerai, kad vertimo teko laukti penkias dešimtis metų. 1948 m. pas mus, Vokietijoje, daugelis žodžių, ko gera, būtų buvę suplakami su ką tik praėjusių laikų *Blut und Boden* („Kraujo ir žemės“) šlamštu“

O Antano Škėmos romanas *Balta drobulė*, be abejo, yra didis lietuvių literatūros veikalas, tačiau to nepakanka paaiškinti, kodėl vokiečiakalbė literatūros kritika jį taip neprilygstamai ir sutartinai gyrė, kodėl radosi, kaip rašė viena recenzentė, „susižavėjimo kupini, o kartais tiesiog himniški aptarimai visuose didžiųjų laikraščių feljetonų skyriuose ir literatūriniuose prieduose“.¹⁰

Mano galva, joks literatūros kūrinys pats vienas negali sukelti tokios sutartinos, net perdėtos euforijos, kuri reiškiasi tokiais epitetais, kaip „grandiozinis“, „kerinčio poetinio grožio“, „meisteriškas ir jaudinantis“, „kiekvienas puslapis sukrečia“, „vienas įstabiausių man žinomų tekstų apie laimę nelaimėje“, „kaip narkotikai įtraukiantis romanas“.

9 DOTZAUER, G. *Felder, Flüsse, Mulden. Der Filmemacher und Dichter Jonas Mekas präsentiert in Berlin ein Erinnerungsbuch*. In: *Tagesspiegel*, [interaktyvus] 28.10.2013. Prieiga per internetą: <<https://www.tagesspiegel.de/kultur/felder-fluesse-mulden/8991560.html>>.

10 WAGNER, S. *Die ganze Welt in einem Aufzug*, literaturkritik.de, [interaktyvus] 15.8.2017. Prieiga per internetą: <<https://literaturkritik.de/skema-das-weisse-leintuch-die-ganze-welt-in-einem-aufzug.23615.html>>.

Man regis, kad Škėmos romanas dėl reto laimingo sutapimo užgavo tam tikrą nervą – vokiečių epochos dvasią, ilgai, net pernelyg ilgai nepasirengusią gauti tokį veikalą iš vadinamosios „mažosios“, beveik nežinomos Rytų Europos literatūros, ir tokio veikalo laukė. Todėl įvairiausių lūkesčius kuo tiksliausiai atitinkančiu romanu galėjo išsilieti ne tik karšta meilė šiam tekstui, bet ir atjauta Škėmos ir jo tėvynainių likimui ir vidinei būsenai – atjauta akivaizdžiai turi ir asmeninių, ir kolektyvinių, ir vokiškų, ir europietišku (Vidurio Europos) bruožų.

Vis labiau plintančiai ir intensyvėjančiai, šiuo požiūriu naujai vokiečių empatijai, susijusiai su Lietuva, Baltijos kraštais ir „Tarpeuropiu“, be abejo, esama ir politinių priežasčių, ji turi ir politinių bruožų, kurie Vokietijoje net pernelyg dažnai randasi iš baimių, bet ir dėl pragmatinių, *Realpolitik* grindžiamų sumetimų: dėl Trumpo ir Putino, dėl jau ne vien užsienyje, bet ir savame krašte įžvelgiamų ūkinių ir socialinių ydų, dėl Rytų europiečių balsų, kurių Vokietijai pradeda reikėti Europos parlamente ir t. t.

Visa tai gimdo „politinę valią“, kuri ir per žiniasklaidą (o ši mūsų krašte linkusi į ypatingą, daugiau ar mažiau subtilų konformizmą) dar geba padaryti tikrų stebuklų. Vienas tokių stebuklų šiemet visur regimas ir išsamus Molotovo-Ribbentropo pakto ir jo padarinių minėjimas, aiškiai pranokstantis tai, kas ligi šiol buvo įprasta net ir minint jubiliejinės sukaktis.

Kai atsiskoma prietarų, kai pažadinamas smalsumas ir atjauta, kai patiriamas tikras bendravimas ir atrandami bendri interesai, tada, regis, iš tiesų vyksta „normalizacija“ (kaip mito priešingybė).

Ne normalizacija, bet „normalybe“ Vokietijos užsienio reikalų ministras Heikas Maasas 2018 m. pavadino „laimingą būklę, kurioje Vokietijos ir Lenkijos santykiai gali klestėti“. Jis citavo „ir Vokietijoje, ir Lenkijoje vienodai vertinamą filosofą Paulį Ricœurą“ kurio formulė „normalybė kaip susitaikymo inkognito“ čia „labai tinkanti“.

Dėl to, turiu prisipažinti, man darosi neįtikėtina, pirmiausia, todėl, kad, kaip savo kalboje pasakė ir pats Maasas: „Tiesa yra ir tai: iki šiol Vokietijoje per mažai dėmesio buvo skiriama nusikaltimams prieš Lenkijos moteris ir vyrus. Pernelyg menkai prisimenamas 1944 m. Varšuvos sukilimas, baigęs beveik visišku miesto sugriovimu. Per mažai žinome apie niekšiškus mėginimus grobti lenkų vaikus ir integruoti juos į vokiečių šeimas. Per menkai kalbama apie lenkų kaimų visišką sunaikinimą, siekiant sukurti vadinamąją „gyvybinę erdvę“ persikėlėliams vokiečiams.“

Man regis, kad apie normalybę ir tikrą susitaikymą bus galima kalbėti tik tada, kai Maaso nubrėžtas tikslas bus pasiektas.

Vėjas Liulevičius ir istorikas Timothy'is Snyderis mus, vokiečius, ragina pagaliau blaiviai ir išsamiai imtis tamsiosios – deja, paprastus prietarus, abejingumą ir nesidomėjimą toli pranokstančios – šešėlinės Vokietijos Rytų politikos nuo XIX šimtmečio vidurio pusės. Ši politika savo ideologija, savo tikslu, o pagaliau savo užkariavimų ir okupacijų politika ir per Pirmąjį, ir per Antrąjį pasaulinius karus pavertė Rytų Europos tautų ir valstybių kolonizaciją, pavergimą, o pagaliau – ir sunaikinimą.

Nuo 2018 m. ir vokiškai prieinama Vėjo Liulevičiaus knyga *Kriegsland im Osten* (Karo žemė Rytuose) išsamiai vaizduoja nacionalistinę, net rasistinę, tiesioginę prasmę kolonijinės politikos ir vergovės pavyzdžiu organizuotą, ilgai ir negailėstingai kraštą ir žmones išnaudoti sumanytą vokiečių okupacinę politiką Lietuvoje per Pirmąjį pasaulinį karą. Čia radau ir nusikaltamas, gėdingas gausių, deja, dar ir šiandien daugeliui vokiečių kasdienių, įprastų, tariamai nekaltų prietarų apie lietuvius, lenkus, visus Baltijos kraštus, Ukrainą ir t. t. šaknis ir ištakas. Ne vien legendą apie – iš tikrųjų dėl karo ir vokiečių okupacijos – murzinius nuskurdėlius, dirbti negebančius Rytų europiečius (lietuvius), kuriems kaip „menkavertei žmonių medžiagai“ vėliau dar buvo suversta kaltė dėl to, kad nepavyko įgyvendinti pamišėlišku Oberosto planų. Taip pat ir mintį, kad Rytų europiečiai negebą patys savęs valdyti, kurti savas valstybes ir „išvesti tvarką“. (Liulevičius rašo: „Vienas vokiečių kariuomenės vadų šaipėsi, kad lietuvis lygiai tiek pat teįstengias pats save valdyti, kaip, pvz., mano duktė Ilzė įstengtų pati save ugdyti.“)

Matydama šviečiamąjį poveikį, kurį dabar teikia dar ir Liulevičiaus plačias erdves ir didelį laiko tarpą aprėpianti knyga *The German Myth of the East. 1800 to the Present*, pirmoji išsami studija šia tema, galiu tik viltis, kad jos vertimo į vokiečių kalbą neteks vėl laukti visus 18 metų, kaip nutiko su jo studija apie Oberostą.

Kalbant apie ir šios praeities įveiką, man ne tiek rūpi papildyti vokiškąją *political correctness* atmainą dar keliomis klasifikacijomis ir kategorijomis, nors, prisipažįstu, tam tikras spontaniškų vertinimų, veiklų ir – taip, ir formuluočių – santūrumas man būtų prie širdies. Kur kas labiau man rūpi demokratijos išsaugojimas Vokietijoje, kuriai, kaip man regis, nuo 1989 m. rudens, be suvokimo apie specifinę Vokietijos atsakomybę už Lietuvą kyla grėsmė, kuri, tiesą sakant, be šio suvokimo yra neįsivaizduojama.

Ši atsakomybė kyla iš vokiečių okupacijos sąlygomis, vokiečiams kursant, organizuojant ir vadovaujant įvykdytų masinių Lietuvos piliečių, ypač Lietuvos žydų, žudynių, taip pat ir iš nusikalstamų Vokietijos kolonizacinių pavergimo projektų, kurių Lietuvoje Oberostas ėmėsi per Pirmąjį pasaulinį karą, ir prie kurių per Antrąjį buvo grįžta, sukūrus *Generalplan Ost* („Rytų generalinį planą“), iš dešimtmečius trukusių kraupių Molotovo- Ribbentropo pakto padarinių ir iš Vokietijos viešojoje erdvėje lig šiol beveik nenauginėtų ideologinių šios pragaištingos ir nusikalstamos Vokietijos politikos Lietuvos atžvilgiu šaknų ir tradicijų.

Taigi aš, prisimindama Timothy'į Snyderį, 2017 m. kalbėjusį Vokietijos Bundestage, raginusį pagaliau prisiminti istorinę atsakomybę už Ukrainą, linkiu pati sau, kad mano šalies žmonės kuo greičiau suprastų, jog tokios atsakomybės prasmė nėra padėti Lietuvai. Mat lietuviai apie tuos nusikaltimus žino, jų vaikai, anūkai ir proanūkiai jau gyvena su šių nusikaltimų paveldu. Prasmė, kaip teigia Snyderis, yra padėti Vokietijai. „Vokietija kaip demokratija dabar negali sau leisti – ypač šiuo istoriniu laikotarpiu, kai susiduriame su Brexitu, su virtinėmis į rinkimus traukiančių populistų, su nuosmukį išgyvenančiomis Jungtinėmis Valstijomis – būtent dabar Vokietija negali sau leisti prabangos gerai nesuprasti svarbių savo istorijos aspektų. Kaip tik dabar vokiečių atsakomybės jausmas turėtų užsipildyti savo spragas. Gal iki šiol klausimas, ar Vokietija dorojasi su savo praeitimi, buvo vien vokiečių reikalas. Tai padaryti privalu dėl vokiečių, bet padariniai bus tarptautiniai.“

Vokiečių pėdsakai lietuvių literatūroje aptinkami visur, jie gausesni, nei gal dažnai manoma Vokietijoje, tereikia tik į juos įsigilinti, gerai įsiklausyti, suklusti, jiems atsiduoti, galbūt šiek tiek nuolankiai.